

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20532> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Groothedde, Michel

Title: Een vorstelijke palts te Zutphen ? : macht en prestige op en rond het plein 's-Gravenhof van de Karolingische tijd tot aan de stadsrechtverlening

Issue Date: 2013-02-14

Literatuur

Aarts, B., 2006: De vroege burchten bij Alpertus van Metz, in relatie tot het kasteel van Boxmeer. In: B. Aarts en R. Gruben. De vroege burchten. Neerslag van een symposium (Boxmeer 26 maart 2006). *Het Brabants Kasteel* 28, 47-74.

Aarts, B., 2007: Motte-and-bailey castles of Europe. Some aspects concerning their origin and evolution. In: *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 14, 37-56.

Alberts, W.J., 1984: *De graven en hertogen van Gelre op reis (13de-15de eeuw)*, (Utrecht).

Alberts, W.J., 1986: *Het Rijnverkeer bij Lobith Anno 1306. De tolrekening van Lobith over het jaar 1306-1307 betreffende invoer en uitvoer van handelsgoederen*, (Zutphen).

Albrecht, G., 1959: *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*, (Hamburg).

Annales Vedastini. Rau, R. (Hrsg.), 1956: *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte II*, (Darmstadt), 290-337.

Annales Fuldenses. R. Rau (Hrsg.), 1960: *Quellen zur Karolingische Reichsgeschichte III*, (Darmstadt), 19-177.

Arnold, B., 1991: *Count and Bishop in Medieval Germany: A Study of Regional Power, 1100-1350*, (Philadelphia)

Atzbach, R., 2009: Das Palatium in Seligenstadt. Stadtherrschaft im archäologischen Befund von der Frühgeschichte bis zum 13. Jahrhundert. In: U. von Freeden u.a. (red.), Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Int. Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichte. Entwicklung im Mitteldonauraum. *Kolloquien zur Vor- und Frühgesch.* 12, (Bonn), 461-480.

Balzer, E., 2006: *Adel – Kirche – Stiftung. Studien zur Geschichte des Bistums Münster im 11. Jahrhundert*, (Münster)

Bartels, M.H., 2006a: De Deventer wal tegen de Vikingen, archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse wal en stadsmuren (850-1900) en een vergelijking met andere vroegmiddeleeuwse omwalde nederzettingen. *Rapportages Archeologie Deventer* 18, (Deventer).

Bartels, M.H., 2006b: Tufsteen, duyfsteen, dufsteen; handel, bouw en sloop in harde bouwmaterialen in middeleeuws Deventer. In: H. de Beer, C. Hogenstijn & D. Webbink (red.). *Aan weerszijden van de IJssel; liber amicorum aangeboden aan Henk Nalis ter gelegenheid van zijn afscheid als archivaris van de gemeente Deventer*, (Deventer), 21-30.

Bartels, M.H., 2009: Early medieval glass linen smoothers from the emporium of Deventer. A comparative study of the context and use of glass linen smoothers in Deventer, the Low Countries and north-western Europe (AD 700-1200). In: *Medieval Material Culture. Studies in honour of Jan Thijssen*, (Zwolle).

Bartels, M.H. & J.W. Oudhof 2007. Tiel, opkomst, bloei en ondergang van (het onderzoek naar) de vroeg-middeleeuwse handelsnederzetting. *Westerheem*, jaargang 56-6, 440-452.

Bastemeijer, A.F.W.E., 1997: De Sint-Walburgiskerk te Zutphen. De zesde kerk van bisschop Bernold van Utrecht. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 88, 6-38.

Bastemeijer, A.F.W.E., 1999: De dertiende-eeuwse bouwfase van de Sint-Walburgiskerk te Zutphen. In: Groothedde, M. & G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije, Chr. te Strake (red.), 1999: *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk*, (Zutphen), 65-91.

Bastemeijer, A.F.W.E. & M. Groothedde, 1999: De Zutphense burcht van het jaar 1000 tot het einde van de twaafde eeuw. In: Groothedde, M. e.a. (red.), 1999: *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk*, (Zutphen), 31-61.

Bauer, A. & R. Rau, 1977 : 'Widukindi res gestae Saxonicae I 35'. In: Bauer, A & R. Rau, 1977: *Widukinds Saksengeschichte*, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liudprands Werke, in: *Quellen zur Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit*, (Darmstadt), 68-69.

Beek, E.J.A. van & J. Fortuyn Droogleever 1990. *Geslagen te Zutphen*, (Zutphen).

Beek, R. van, 2009: *Reliëf in Tijd en Ruimte. Interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen* (dissertatie, (Wageningen).

Beerenhout, B., 2011: *Visspectrum uit afvalkuilen van de Grafelijke Hof te Zutphen* (eind 10^e t/m 12^e eeuw). (Amsterdam). Deelrapportage Archaeo-Zoo.

Beerenhout, B., 2012: *Keuzes maken in de archeo-zoölogie*. Casus: Het adellijke hof te Zutphen in de 12^e eeuw, Amsterdam, Typoscript intern rapport Archaeo-Zoo.

Bernhardt, J. W. , 1993: Itinerant kingship and royal monasteries in early medieval Germany c. 936-1075. *Cambridge Studies in Medieval Life and Thought*, 21. (Cambridge), xix + 376.

Binding, G., 1965: Pfalz Gelnhausen. Eine Bauuntersuchung. In: H. Bouvier, *Abhandlungen zur Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaft*. Band 30, (Bonn).

Binding, G., 1969: Archäologisch-historische Untersuchungen zur Frühgeschichte Duisburgs. *Duisburgse Forschungen Beiheft* 12, (Duisburg).

Binding, G., W. Janssen & F. K. Jungklaass, 1970: *Burg und Stift Elten am Niederrhein: archäologische Untersuchungen der Jahre 1964-65*. (Düsseldorf).

Binding, G., 1986: Elten am Niederrhein. *Rheinische Kunststätten* 197, (Neuss), 3-9.

Binding, G., 1996: *Deutsche Königspfalzen. Von Karl dem Großen bis Friedrich II. (765–1250)*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft/Primus-Verlag, (Darmstadt).

Bitter, P., 1982: Zutphen in de Middeleeuwen: een archeologische vraagstelling III. *Oud-Zutphen. Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1-4, 69-73.

Bitter, P., 1983a: De vondsten van het 's-Gravenhof opnieuw bekeken, *Oud-Zutphen. Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 2, nr. 1 (maart 1983), 17-20.

Bitter, P., 1983b: De vondsten van het 's-Gravenhof opnieuw bekeken vervolg, *Oud-Zutphen. Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 2, nr. 2 (juni 1983), 39-46.

Bitter, P., 1984: *Stadskernonderzoek in Zutphen, archeologisch onderzoek naar de ontwikkeling van een stad aan de IJssel*. Kleine scriptie. IPP-Universiteit van Amsterdam.

Bitter, P., 1985: Uit het bodemarchief van Zutphen. In: *Oud-Zutphen. Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1985-1, 1-7.

Bitter, P., 1985a: Uit het bodemarchief van Zutphen-2, *Oud Zutphen, Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1985-2.

Bitter, P., 1985b: Uit het bodemarchief van Zutphen-3, *Oud Zutphen, Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1985-3.

Bitter, P., 1985c: Uit het bodemarchief van Zutphen-4, *Oud Zutphen, Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1985-4.

Bloemink, J.W., 1992: De bouwgeschiedenis van de kerk tot circa 1450. In: A.J.J. Mekking (red.), *De Grote of Sint Lebuinuskerk te Deventer. De 'Dom' van het Oversticht veelzijdig bekeken*, (Zutphen), 29-49.

Bloemink, J.W., 2001: Bouwhistorisch onderzoek Stroommarkt 19 te Deventer. *Rapportage bureau Lantschap*, (Holten)

Bloemink, J. W. en F. van der Waard, 2006: De bouwgeschiedenis van de kerk van Warnsveld. In: *In en om de kerk. De geschiedenis van de Warnsveldse Martinuskerk*, (Zutphen), 31-44.

Bloemink, J.W., & A. Hemmes 2008: Stromarkt 19, Deventer. Bouwhistorische verkenning en waardestelling. *Rapportage Bureau Bouwwerk* (Holten/Utrecht).

Boersma, J.W., 1990: De Groninger St. Walburgskerk en haar bouwheer. In: J.W. Boersma e.a. (red.) *Groningen 1040*, (Groningen/Bedum), 175-192.

Bots, J.A.H., J.B.A.M. Brabers, P.M.M. Klep, J.A.E. Kuys, W. Willems, C.C. van der Woude, L. Fox, E.J.J. Scheepers & J.P. van Rijen, 2005: *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, (Wormer/Nijmegen).

Bouwmeester, H.M.P., 2000: Eme in de Romeinse en Frankische tijd. Archeologisch onderzoek naar de nederzetting en het grafveld op de terreinen van het Laaksche veld en de Laaksche tuin in de Ooyerhoek, gemeente Zutphen. *BAAC-rapport* 98-045, ('s-Hertogenbosch/Deventer/Zutphen).

Bouwmeester, H.M.P., H.A.C. Fermin & M. Groothedde (red.), 2008: Geschieden Landschap. Tienduizend jaar bewoning en ontwikkeling van het cultuurlandschap op de Looërenk in Zutphen. Gemeente Zutphen/*BAAC-rapport* 00.0068, ('s-Hertogenbosch/Deventer/Zutphen).

Bogaers, J. E., 1981: Waarnemingen in Westerheem, *Westerheem* 30, 17—20.

Brandt, M., & A. Eggebrecht (red.), 1993: *Bernhard von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen*, (Hildesheim/Mainz am Rhein).

Braven, A.J. den, 2005: Vikingslachtoffer of rituele begraving? De interpretatie van skeletresten uit een laat 9^e-eeuwse verdedigingsgracht in Zutphen, *MoNumentaal* nr. 11.

Brijker & W. van Zijverden, 2009: Zwolle Westerholte, *ADC-rapport* 1858.

Brühl, C., 1968: *Fodrum, gistum servitium regis: Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums im Frankenreich und in den fränkischen Nachfolgestaaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, (Keulen).

Bijsterveld, A.J.A. (in druk): Aristocratic Identities and Power Strategies in Lower Lotharingia. The Case of the Rode Lineage (Eleventh and Twelfth Centuries) in: *La Lotharingie en question: identités, oppositions, intégration. Lotharingische Identitäten im Spannungsfeld zwischen integrativen und partikularen Kräften. Actes des 14es Journées Lotharingiennes. 10-13 octobre 2006*, (Luxemburg).

Callebaut, D., 1992: De Ottoonse portus van Ename, *Rotterdam Papers* VII, (Rotterdam), 25-38.

Callebaut, D., 2010: Ename and the Ottonian west border policy in the middle Scheldt region. In: K. de Groote, D. Tys & M. Pieters (red.): *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe, Relicta Monografieën* 4, (Brussel), 217-248.

Cavallo, C., 2011: Adellijke eetgewoonten. De vorstelijke palts van Zutphen. Zoöarcheologisch onderzoek naar de resten uit Huize van de Kastelee, Zutphen (1994-95). *Zutphense Archeologische Publicaties* 67, (Zutphen).

Chijs, P.O. van der, 1859: *De munten der Nederlanden tot de Pacificatie van Gent. Deel 7. De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gent*, (Haarlem).

Cleere, H.F. 1976: Operating parameters for Roman iron works, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 13, 240.

Clemen, P., 1909: Sicherungsarbeiten an der Hohenstaufenpfalz. In: *Bonner Jahrbücher*, (Bonn), 43–59.

Clemens, L. 1995: *Sigillum palatii nostri*. Anmerkungen zur frühesten überlieferten Darstellung der Trierer Palastaula (sogen. Basilika). In: *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier. Aus der Arbeit des Rheinischen Landesmuseums Trier 27-1995*. (Trier), 56-70.

Cohen, K.M., 2007: Het ontstaan van de Geldersche IJssel. *Lezing 46^e Belgisch-Nederlandse Palynologendagen* (13-9-2007), (Arnhem).

Cohen, K.M., 2010: Gebieden langs de Gelderse IJssel (hoofdstuk 8) en Het IJsseldal als onderdeel van het Rijnsysteem in de laatste 70.000 jaar (hoofdstuk 9). In: *Zand in Banen. De zanddiepteatlas*, (Utrecht).

Cohen, K.M. & Q. Lodder, 2007: Paleogeografie en veiligheid tegen overstromen. De bruikbaarheid van inzichten in de ontwikkeling van de Nederlandse delta in de laatste 5000 jaar voor het kwantitatief begrenzen van overstromingsmagnitudes en –frequenties. *RIZA-rapport* 2007.016.

Dannenberg, H. 1876-1905: *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit I-IV*, (Berlijn).

Dapper, M.M.C., 2007: Die Neuinterpretation der Grabungsergebnisse auf der Pfalz Tilleda. In: C. Ehlers, J. Jarnut & M. Wemhoff (Herausgeber). *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Siebter Band*. (Göttingen), 151-169.

Doesburg, J. van, J.W. de Kort en P.A.C. Schut, 2011: IJzer en aarde. Waardend onderzoek naar een ringvormig aardwerk in Appel (gemeente Nijkerk), *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 185, (Amersfoort).

Dolfin, M.J., E.M. Kylstra en J. Penders, 1989. De vroege topografie van Utrecht. In: *Utrecht. De huizen binnen de singels*, (Den Haag).

Doornink-Hoogenraad, M. M., 1950: Het 's Gravenhof te Zutphen, *Bulletin van de Koninklijke Oudheidkundige Bond* 3 (6de serie), 34-39.

Dorgelo, A., 1956: Het oude Bisschopshof te Deventer. In: *Berichten ROB jaargang* 6, 39-80.

Dijkstra, M., 2002: Terug naar Rijnsburg. De vroeg-middeleeuwse bewoning op het voormalige abdijterrein opnieuw bekeken, in: *Archeologie. NJBG-congres 2002. Een archeologische rondreis door de geschiedenis van de Oude Steentijd tot de Nieuwe Tijd*, 17-19.

Eberhard, H. & P. Grimm, 2001: *Die Pfalz Tilleda am Kyffhäuser. Ein Führer durch Geschichte und Ausgrabung*. Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt.

Ehbrecht, W. 1974: *Landesherrschaft und Klosterwesen im Ostfrisischen Fivelgo (970-1290)*, (Münster).

Ehlers, C., 2007: Einführung; Zentren der Macht. Fragen and die Erforschung de sächsischen Aufenthaltsorte der mittelalterlichen Könige. In: C. Ehlers, J. Jarnut & M. Wemhoff (Herausgeber), *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Siebter Band*, Göttingen, 9-23.

Ellermann, N., 2000: Die Wittekindsburg in Rulle, Gemeinde Wallenhorst, Landkreis Osnabrück. In: Schlüter, W. (Her.), *Burgen und Befestigungen. Schriften zur Archäologie des Osnabrücker Landes, Band II*. (Bramsche), 259-267.

Elleger, O., 2000: Cappenberg: Von der Burg zur Kirche. Ausgrabungen im Chor der ehemaligen Prämonstratenser-Stiftskirche St. Johannes Ev. in Selm-Cappenberg 1992/93, *Westfalen, Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde, Band 78* (2000), 237-269.

Fermin, H.A.C., 2005: Spiekers bie laag water zeuk'n. Archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis rond het huis "De Revelhorst". *Zutphense Archeologische Publicaties* 16, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde 2004: Laan naar Eme 2004 (LnE101). Bewoningssporen uit de Late Bronstijd op de middeleeuwse enk Ovesthamme. *Zutphense Archeologische Publicaties* 11, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2005: Onder de wortels van de Kaardebol. Prehistorische meanders van de Schouwlaak in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 15, (Zutphen).

Fermin, H.A.C., M. Groothedde & G.W. van Krimpen, 2006: De middeleeuwen op straat (2). Laat-middeleeuwse straatdekken in de Oude Wand in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 24, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2006a: De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14^e eeuw. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. *Zutphense Archeologische Publicaties* 22, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2006b: Chamaven op de Nieuwstad. Een Frankisch erf en de overgang van hout- naar baksteenbouw in de late middeleeuwen aan de Isendoornstraat in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 25, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2006c: Het diftarproject in Zutphen. 25 Verhalen uit de middeleeuwse stad. *Zutphense Archeologische Publicaties* 23, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2007: Grachten en panden aan de Zaadmarkt. Archeologisch onderzoek in het Grand Hotel du Soleil, Zaadmarkt 91 te Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 32, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2008a: 'Oppidum Sutphaniense' - Archeologisch onderzoek naar de oudste defensieve werken van Zutphen, de 13^e-eeuwse bebouwing en een 18^e-eeuwse afvalput in de kelders van Houtmarkt 63c te Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 41, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & M. Groothedde, 2008b: IJzertijd tussen Bajes en Wambuis. Archeologisch onderzoek op het Jeugdgevangenisterrein in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 46, (Zutphen).

Fermin, H.A.C., & K.C. van Straten 2010: De Agrarii Milites van Beinum. Archeologisch onderzoek onder erva Tricht in Beinum (gem. Doesburg). *Doesburgse Archeologische Publicaties* 6, (Zutphen/Doesburg)

Fermin, H.A.C., 2010a: Prehistorische bijlen in Zutphen. In: *MoNUmentaal* nr. 19, 8-9.

Fermin, H.A.C., 2010b: Een 12e-eeuwse stadsgracht en héél veel brillenglazen. Archeologische begeleiding in Beukerstraat 15 te Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 57, (Zutphen).

Fermin, H.A.C., 2011a: Wulflare. Archeologisch onderzoek naar prehistorische en middeleeuwse bewoningsresten aan de Voorsterallee te Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 60, (Zutphen).

Fermin, H.A.C., 2011b: Erven uit ijzertijd en volle middeleeuwen in Warnsveld. Archeologisch onderzoek onder de nieuwbouw van Den Bouw, Abersonplein 9 Warnsveld. *Zutphense Archeologische Publicaties* 63, (Zutphen).

Fermin, H.A.C., & M.Groothedde, 2011: Steenkool, bagger, bokkenhoorns. Twee laatmiddeleeuwse complexen van de Schupstoel en de Nieuwstad in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 62, (Zutphen).

Fermin, H.A.C. & D. Kastelein, 2012: Graven langs de rand van het kerkhof. Archeologisch proefputtenonderzoek achter het koor van de Broederenkerk in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 73, (Zutphen).

Frank, C.J.B.P., & F.A.C. Haans, 2011: *Het Broederenklooster in Zutphen. Ruim 7 eeuwen bouwhistorie. Bouwhistorische analyse en waardebeoordeling.* (Onderzoek i.o.v. de gemeente Zutphen), Monumenten Advies Bureau, (Nijmegen).

Freising, O. von, (ed. Schmale 1974): *Gesta Frederici seu rectius Cronica.*

Friedel, B. & G. U. Grossmann, 2006: *Die Kaiserpfalz Nürnberg. Burgen, Schlösser und Wehrbauten in Mitteleuropa* bd. 1 Wartburg Gesellschaft, (Regensburg).

Frontzek, W., T. Memmert & M. Möhle, 1996: *Das Goslarer Kaiserhaus. Eine baugeschichtliche Untersuchung,* (Hildesheim/Zürich/New York).

Frijhoff, W.Th. M., B. Looper, J. van der Kluit, C.E.M. Reinders, R.C.C. de Savornin Lohman, F.W.J. Scholten & R. Wartena (red), 1989, *Geschiedenis van Zutphen.* (Zutphen)

Frijhoff, W.Th, M., 1999: Maria, Walburgis en Justus. In: Groothedde, M., G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije & Chr. te Strake (red.): *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk,* (Zutphen), 189-214.

Frijhoff, W.Th, M., M. Groothedde & Chr. te Strake, 2011: *Historische Atlas van Zutphen,* (Nijmegen).

Gai, S., 2007: Zu Rekonstruktion und Zeitstellung der spätottonischen Pfalz in Paderborn, in: C. Ehlers, J. Jarnut & M. Wemhoff (Herausgeber). *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Siebter Band.* (Göttingen), 121-150.

Gai, S., & B. Mecke, 2004: *Est Locus Insignis. Die Pfalz Karl des Grossen in Paderborn und ihre bauliche Entwicklung bis zum Jahr 1002.* Denkmalpflege und Forschung in Westfalen 40.II, (Mainz).

Gelder, H.E. van, 1965: *De Nederlandse munten,* (Utrecht/Antwerpen).

Genabeek, R. van, 2001: Een Karolingisch erf in Warnsveld: Archeologisch onderzoek aan de Hofweg in Warnsveld. *Westerheem* 4, 142-151.

Gimberg, J., 1907: Zutphensche poorten. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* X, (Arnhem), 185-199.

Grewe, H., 2001: Die Ausgrabungen in der Königspfalz zu Ingelheim am Rhein. In: *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 11/5 (Göttingen), 155–174.

Grewe, H., 2007: Die bauliche Entwicklung der Pfalz Ingelheim im Hochmittelalter am Beispiel der Sakralarchitektur, in: C. Ehlers, J. Jarnut & M. Wemhoff (ed.), *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Siebter Band*, (Göttingen), 101-120.

Groenewoudt, B.J., J. Deeben, B. van Geel & R.C.G.M. Lauwerier, 2001: An early Mesolithic assemblage with faunal remains in a stream valley near Zutphen, The Netherlands. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31, 329-348.

Groenewoudt, B.J. 2006: Sporen van oud groen. Bomen en bos in het historische cultuurlandschap van Zutphen-Looërenk. In: O.Brinkemper, J. Deeben, J. van Doesburg, D.P. Hallewas, E.M. Theunissen & A.D. Verlinde (red.): *Vakken in Vlakken. Archeologische kennis in lagen. Nederlandse Archeologische Rapporten* 32, (Amersfoort), 117-146.

Groenewoudt, B.J. & M. Groothedde, 2008: Houtskoolproductie op de Looërenk, in: H.M.P. Bouwmeester, H.A.C. Fermin & M. Groothedde, *Geschapen Landschap. Tienduizend jaar bewoning en ontwikkeling van het cultuurlandschap op de Looërenk te Zutphen*, (Zutphen).

Groothedde, M., 1990: Zutphen in de zevende eeuw. Twee oude begravingen in de Waterstraat. *Oud Zutphen, Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 1990-2, 43-50.

Groothedde, M., 1992: De vroege opkomst van Zutphen. *Tijdschrift Zutphen* 1992-1, 1-10.

Groothedde, M., 1994: Hercules in Zutphen. De vondst van een Romeinse gem in Huize van de Kastele. *Tijdschrift Zutphen* 1994-1, 11-13.

Groothedde, M. (red.), 1996a: *Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurtschappen bij Zutphen*, (Kampen).

Groothedde, M., 1996b: Des Graven Hof. Duizend jaar bewoning, bestuur en rechtspraak aan Zutphens oudste plein. In: P.E. Spijkerman (red.), *Des Graven Hof. Een nieuwe huisvesting voor de SSR Zutphen en het Museumhotel. RGD-restauratieproject*, ('s-Gravenhage), 30-41.

Groothedde, M., 1996c: Voor de deur van de bisschopshof. In: J.R.M Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immunitet in bodem, bebouwing en beschrijving*, (Nieuwegein), 127-136.

Groothedde, M., 1998: Een elfhonderd jaar oude verdedigingswal aan het Noordenbergschild en de Stenen Wal. *Deventer Jaarboek* 1998, 54-67.

Groothedde, M., 1999a: De nederzettingsoontwikkeling van Zutphen voor het jaar 1000. In: Groothedde, M., G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije & Chr. te Strake (red.): *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk*, (Zutphen), 9-30.

Groothedde, M., 1999b: Van straten, muren en poorten. Archeologische waarnemingen bij rioleringswerkzaamheden en de opgraving aan de Waterstraat in Zutphen anno 1998 en 1999. *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre*, deel XC.

Groothedde, M., 2001a: Tienduizend jaar bewoning rond Zutphen, in: M. Groothedde, J. Bouwmeester, J. Deeben, B. Groenewoudt, H. Peeters & S. Peeters-Verneau: *Steentijdjagers en Frankische boeren in het Laaksche Veld bij Zutphen* (Leesten en Eme 2), (Zutphen), 71-96.

Groothedde, M., 2001b: Opgraving Broederenkerkplein 1977. *Intern rapport gemeente Zutphen, dossier Broederenkerkplein 1977*, (Zutphen).

Groothedde, M., 2003: Kolenstraat 7. Archeologisch onderzoek. *MoNUMENTaal* nr. 8. 8-15.

Groothedde, M., 2004a: Der Hausbau in Zutphen zwischen 850 und 1400. In: M. Gläser (ed.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau*, (Lübeck), 175-195.

Groothedde, M., 2004b: The Vikings in Zutphen (Netherlands). Military organization and early town development after the Viking raid in 882. In: R. Simek & U. Engel (red.), *Vikings on the Rhine. Recent Research on Early Medieval relations between the Rhineland and Scandinavia*. (Wenen), 111-132.

Groothedde, M., 2004c: Zutphen, Königshof und kaiserliche Pfalz. In: Burgen und Schlösser in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland, *Forschungen zu Burgen und Schlössern* 8, 49-58.

Groothedde, M., 2004d: Enige feiten en hypothesen over de oorsprong van Deventer en de Deventernaren. In: Kleeman e.a. (red.): *De onderste steen. Essays over de cultuurgeschiedenis van Deventer. Liber amicorum voor Hans Magdelijns*, (Deventer), 43-51.

Groothedde, M., 2006a: Van koningspalts tot tegenkoningpalts, *Bijdragen en Mededelingen. Historisch Jaarboek voor Gelderland Vereniging Gelre* 97, 131-139.

Groothedde, M., 2006b: De Zutphense ringwalburg. In: B. Aarts en R. Gruben. *Het Brabants Kasteel. De vroege burchten. Neerslag van een symposium (Boxmeer 26 maart 2006)*, (Tilburg).

Groothedde, M., 2006c: De archeologische bewoningsgeschiedenis van Warnsveld. In: *In en om de kerk. De geschiedenis van de Warnsveldse Martinuskerk*, (Zutphen), 23-30.

Groothedde, M., 2007: De Franken in Leesten. Rapportage van de opgraving in de bouwput van Leestenseweg 18 te Zutphen 2007. *Zutphense Archeologische Publicaties* 37.

Groothedde, M. 2008: De middeleeuwse bewoningsdynamiek: een hypothese. In: H.M.P. Bouwmeester, H.A.C. Fermin & M. Groothedde. *Geschapen Landschap. Tienduizend jaar bewoning en ontwikkeling van het cultuurlandschap op de Looërenk te Zutphen*. (Den Bosch/Zutphen), 371-381.

Groothedde, M., 2009: De blauwdruk van middeleeuws Zutphen. De Zutphense ringwalburg in breed perspectief. *Westerheem* 58, 273-293.

Groothedde, M. 2009b. Fields, farmsteads and sherds. The spatial phasing of the medieval cultivation of the Looërenk near Zutphen. In: H. Clevis (red.): *Medieval Material Culture. Studies in honour of Jan Thijssen*, (Zwolle), 163-177.

Groothedde, M., 2010a: De ‘nieuwe’ IJssel. Wat vertellen de historische bronnen en archeologische vondsten. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 101, 7-26.

Groothedde, M., 2010b: The development of the fortifications of the city of Zutphen (Netherlands). In: M. Gläser (ed.). *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VII: Die Befestigungen*, (Lübeck), 163-186.

Groothedde, M., 2011: Zutphen. Anmerkungen zur Geschichte der Stadt im Verhältnis zum Rheinland und Duisburg im Mittelalter. In: T. Platz u.a. (her.). *Von Jägern, Händlern und Hüttenleuten (Tagungsband)*, (Duisburg), Verschijnt in 2013.

Groothedde, M. & M.R. Hermans, 1999: De Proosdij en Dekenije en andere geestelijke huizen rond de kerk. De historische bebouwing binnen de voormalige immunitet. In: Groothedde, M. e.a. (red.): *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk*, (Zutphen), 133-135.

Groothedde, M. & M. Hulst, 2003: Afval op Stand. Keramiek en glas uit twee adellijke beerkuilen uit de Late Middeleeuwen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 7.

Groothedde, M. & H.A.C. Fermin, 2007: Verdwenen huizen, tufstenen torens en houten straten rond de Apenstert. Riooltracébegeleiding Rozengracht – Broederenkerkhof – Kreynckstraat. *Zutphense Archeologische Publicaties* 27.

Groothedde, M. & J. Krijnen, 2008: *Vestingstad Zutphen. Elf eeuwen versterken en verdedigen*, (Zutphen).

Groothedde, M. & C.J. Willems, 2009: De wandeling. In: G. Koolstra e.a. (red.). *Van Kelder tot Kap. Bouwhistorische wandeling door Zutphen*. (Zutphen), 6-37.

Guenneé, B., 1987: *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Age* (Parijs).

Gutmann, C., & V. Schadach 2002: *Kaiserpfalz Goslar*, (Goslar).

Gysseling, M. & A. C. F. Koch, 1950: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, (Brussel).

Gysseling, M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, deel 2, (Tongeren)*.

Harenberg, E.J., 1989: Zutphens oudste stadsbrief. In: W.Th. M. Frijhoff e.a. (red.). *Geschiedenis van Zutphen*, (Zutphen), 18-34.

Harenberg, E.J., 1999: Nieuw licht op de Zutphense Falsa uit onverwachte hoek: een geïnterpoleerde pauselijke oorkonde van 1186 of 1187. In: Groot-hedde, M., G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije & Chr. te Strake (red.), *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk*. (Zutphen), 92-108.

Harenberg, E.J., 2003: *Oorkondeboek van Gelre en Zutphen tot 1326. Aflevering 8: kapittel van st. Walburg te Zutphen, proosdij van de St. Walburg te Zutphen, vicarieën in de St.-Walburgiskerk te Zutphen, Stad Zutphen, ('s-Gravenhage)*.

Haslinghuis, E.J., 1970: *Bouwkundige termen*, (Utrecht).

Hatz, G. 1974: Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit. Die deutschen Münzen des 10. und 11. *Jahrhunderts in Schweden*. (Lund).

Heeringen, R.M. van e.a. (ed.), 1995: *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, (Goes/Amersfoort).

Heidinga, H.A., 1986: Midden Nederland tussen Friezen, Franken en Saksen, *Westerheem* 35.

Henderikx, P.A., 1995: De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in historisch perspectief. In: Van Heeringen et al. (ed.), *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, (Goes/Amersfoort), 71-112.

Henderikx, P.A., 2002: Middelburg. In: P.J. Woltering e.a. (ed.), *Middeleeuwse Toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg*. Aangeboden aan Herbert Sarfatij bij zijn 65^e verjaardag, (Amersfoort).

Hensch, M., 2005: *Burg Sulzbach in der Oberpfalz. Archäologisch-historische Forschungen zur Entwicklung eines Herrschaftszentrums des 8. bis 14. Jahrhunderts in Nordbayern*, 3 Bde. (Büchenbach).

Henstra, D.J. 2010: De grafelijkheid in Westerlauwers Friesland na de moord op Hendrik de Vette (1101-1138). In: *Opstellen van D.J. Henstra over middeleeuws Frisia*, (Groningen), 173-189.

Hermans, R.M. 1996. Goederenbezit in Eme tussen 1200 en 1600. In: M. Groothedde (red.). *Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen*, (Kampen), 136-149.

Herrmann, V., 2010a: *Der Kaiser kommt! Hafen, Markt und Stadt - Duisburg im Mittelalter*, (Duisburg).

Herrmann, V., 2010b: Befestigungsanlagen der Duisburger Pfalz und Stadt im Mittelalter. In: M. Gläser (ed.), *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VII: Die Befestigungen*, (Lübeck), 329-341.

Hill, D., 1971: The Burghal Hidages: The establishment of a text. *Medieval Archaeology* 13, 84-92.

Hölscher, U., 1927: *Die Kaiserpfalz Goslar. Die Deutschen Kaiserpfalzen. Band I*, (Berlin).

Hotz, W., 1966/1991: *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Burg*. (Darmstadt, 6. Druck 2011).

Hotz, W., 1981: *Pfalzen und Burgen in der Stauferzeit*, (Darmstadt).

Huisman, K., 1995: De Drususgrachten: een nieuwe hypothese, *Westerheem* 44, 188-194.

Hundertmark, H., 2012: Naar Adelbolds voorbeeld. De kerken van bisschop Bernold. In: H. van Engen & K. Van Vliet (red.). *De nalatenschap van de Paulusabdij in Utrecht. Middeleeuwse studies en bronnen CXXX*, (Hilversum).

Ilisch, P. 2000: Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. 1. Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert. In: *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 84-85. 1997/98, (Amsterdam).

Innes, M., 2000: *State and Society in the Early Middle Ages. The Middle Rhine Valley, 400-1000*, (Cambridge).

Jackman, D.C. & V. Klostermann, 1990: *The Konradiner*, (Frankfurt am Main).

Janse, H., 1989: *Houten kappen in Nederland 1000-1940. Bouwtechniek in Nederland 2*, (Delft).

Janssen., H.L., 1996: Tussen woning en versterking: Het kasteel in de Middeleeuwen. In: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga & B. Olde Meijerink (red.). *1000 Jaar kastelen in Nederland*. (Utrecht), 15-111.

Jäschke, K-U., 1975: Burgenbau und Landesverteidigung um 900. Überlegungen zu Beispielen aus Deutschland, Frankreich und England. In: *Vorträge und Forschungen*, Sonderband 16 Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, (Sigmaringen-D).

Jong, M. de, 1995: 'Carolingian monasticism: the power of prayer'. In: R. McKitterick, red., *The New Cambridge Medieval History*. Volume II c.700-900. (Cambridge), 622-653.

Jongbloed, H.H., 2006: Tussen 'paltsgraafschap' en 'IJssellinie', Averarda 'van Zutphen' (+ 11 augustus 961 en de geboorte van de graafschappen Zutphen en Gelre (1026-1046), *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 97.

Jongbloed, H.H., 2010: Ommekomst aan de IJssel. Graaf Godschalk (overleden 16 december 1063) en de opkomst van Zutphen. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 101, 27-80.

Joosten, I., (1996): Edelmetaalbewerking in Deventer. In: J.R.M Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*. (Nieuwegein), 163-168.

Kirchmeier, J., B. Schneidmüller, S. Weinfurter & E. Brockhoff, 2002 (Her.): Kaiser Heinrich II 1002-1024. Katalog zur Bayerische Landesausstellung 2002 Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober 2002. *Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur* 44/2002, (Augsburg).

Kirsch, J.-H., 1997: „Wir leben im Zeitalter der endgültigen Auseinandersetzung mit dem Christentum“ Nationalsozialistische Projekte für Kirchenumbauten in Enger, Quedlinburg und Braunschweig. In: S. Brakensiek (ed.): *Widukind. Forschungen zu einem Mythos*. (Bielefeld), 33–95;

Klewitz. H.W., 1966: Die Festkrönungen der deutschen Könige. Herdruk uit *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. 1939, (Darmstadt).

Klok, R.H.J., 1977: *Archeologisch Reisboek voor Nederland*, (Haarlem).

Kloosterman, R.P.J., 2010: Lichte Gaard 9. Archeologisch onderzoek naar het castellum en het bisschoppelijk paleis. *Basisrapportage archeologie* 41, Cultuurhistorie gemeente Utrecht, (Utrecht).

Knapp, U., 2008: *Stätten deutscher Kaiser und Könige im Mittelalter*. (Stuttgart).

Koopmans, B., 1989: *Lofen. Een elfde-eeuws keizerlijk paleis in Utrecht*, (Zutphen).

Kortekaas, G.L.G.A., 1988: De Stad-Groninger verdedigingswerken. In: P.H. Broekhuizen et al. (red.): *Kattendiep Deurgraven, historisch-archeologisch onderzoek aan de noordzijde van het Gedempte Kattendiep te Groningen* (Groningen), 21-28.

Koster, C.K., 2011: Wonen en werken in het centrum van prestedelijk Zutphen. Archeologisch onderzoek naar structuren uit de opgravingen Zutphen – Stadhuis en Kuiperstraat 1, circa 882 – 1200 na Christus. *Zutphense Archeologische Publicaties* 65,. (Zutphen).

Krause, G., 1983: Archäologische Zeugnisse zum mittelalterlichen Duisburg. In: J. Miltz & G. Krause, *Duisburg im Mittelalter*. (Duisburg), 23-77.

Krijnen, J.S., 2008: De bouw- en restauratiegeschiedenis van de toren van de Sint Walburgiskerk. In: J.S. Krijnen, G. Oldebeuving & C.J. Willems 2008, *De toren van de Sint Walburgiskerk. Bouw- en restauratie van een klinkend Zutphens monument*, (Zutphen).

Krijnen, J.S., G. Oldebeuving & C.J. Willems, 2008: *De toren van de Sint Walburgiskerk. Bouw en restauratie van een klinkend Zutphens monument*, (Zutphen).

Kuhn, R., 2010: Sakrale Architektur im ottonischen Magdeburg und ihre über-regionalen Bezüge. Lezing op het congres *Von Jägern, Händlern und Hüttenleuten - Archäologie im Ruhrgebiet. 24 september 2010*. Artikel verschijnt in 2012/13.

Kuile, E.H. ter, 1958: De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. *Deel III De provincie Gelderland. Tweede stuk: Het kwartier van Zutphen*, ('s-Gravenhage).

Kuile, E.H. ter & A.C.F. Koch, 1964: *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Zuid-Salland*, ('s-Gravenhage).

Künzel, R.E., D.P. Blok & J.M. Verhoeff, 1991: *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, (Amsterdam).

Kuys, J.A.E., 2005: Politiek en bestuur. Nijmegen in de vroege en volle middeleeuwen. In: J.A.E. Kuys & Bots (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Deel 2 Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, (Wormer/Nijmegen), 226-247.

Kylstra, E.M., 1982: *Het nieuwe land. Ontstaan van het gebied langs de Utrechtse Waterstraat*, Ongepubliceerde scriptie TH. Delft.

Laak, J.C. ter, 2005: De taal van het landschap. Pilotproject toponiemen in de Berkelstreek. *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 123.

Lorentzen, T. 2005: *Ideologische Usurpation: die nationalsozialistische Umgestaltung der Stiftskirchen zu Braunschweig und Quedlinburg als Zeichenhandlung*. (Wolfenbüttel).

Lensen, L.W., 1991: De late opkomst van Zutphen. *Oud-Zutphen. Tijdschrift van de Historische Vereniging Zutphen* 10-4, 82-92.

Linssen, C.A.A., 2008: Over Sint-Odiliënberg, zijn heiligen Wiro, Plechelmus en Odgerus, hun vinding en verheffing, hun verering en vitae, *De Maasgouw* 127,3-20.

Magdelijns, J.R.M., e.a., (red.) 1996: *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, (Nieuwegein).

Makaske, B., G.J. Maas & D.G. van Smeerdijk, 2008: The age and origin of the Gelderse IJssel, *Netherlands Journal of Geosciences* 87-4, 323-337.

Martens van Sevenhoven, A.H., 1925: *Geschiedkundige Atlas van Nederland. Marken in Gelderland*, ('s-Gravenhage).

Martin, C.M.H. 1996: De kern in een architectuurhistorische context. In: Magdelijns, J.R.M., e.a., (red.) 1996: *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, (Nieuwegein), 179-183.

Mekking, A.J.J., 1996: De Sint-Nicolaaskapel op het Valkhof te Nijmegen : patrocinia, functie, voorbeeld en betekenis. *Nijmeegse studieën*, XVIII, (Nijmegen).

Mekking, A.J.J., 1997: De Dom van bisschop Adalbold II te Utrecht : de architectuur en de rol van een elfde-eeuwse bouwheer. *Clavis kleine kunsthistorische monografieën*, d. 15, (Utrecht).

Menadier, J. 1891-1912: *Deutsche Münzen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des deutschen Münzwesens* 1-4, (Berlijn).

Metcalf, D.M. 1979: Coinage and the rise of the Flemish towns. In: N.J. Mayhew (red.): *Coinage in the Low Countries*, (Oxford).

Miracula Sancti Bertini Sithiensia. Libellus miraculorum. Ed. O. Hodder-Egger 1887. In: MGH SS, XV-1 (Hannover), 507-22.

Mittendorff, E. S., 2007: Huizen van Heren, archeologisch onderzoek naar het proces van verstedelijking en de vorming van een stedelijke elite in het Polstraatkwartier van Deventer, ca. 800-1250. *Rapportages Archeologie Deventer* 20,. (Deventer).

Mostert, M., 2011. De graaf van Holland, het grafelijk hof en de hoven van de graaf. *Graven in Holland*, (Leiden)

Motschi, A., 2011: Palatium imperiale. Neue Befunde zur jüngeren Königspfalz auf dem Lindenhof in Zürich. *Mittelalter, Zeitschrift des schweizerischen Burgenvereins* 16, 2011/3, 65–87.

Muller, A.C. Bouwman, K. Heeringa & F. Ketner (red.) 1920-1959: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht (OSU)* deel 1. nr. 88 (Utrecht/'s-Gravenhage).

Nie, M. van 1995: Three Iron Production Areas in the Netherlands, in: G. Magnusson (red.): *The Importance of Iron Making - Technical Innovation and Social Change - Papers presented at the Norberg Conference on May 8-13, 1995*, (Stockholm), 100-106.

Nie, M. van, 1996: IJzerproductie en –verwerking in de Ooyerhoek en bij Huize Vierakker. In: M. Groothedde (red.), *Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen*, (Kampen), 124-127.

Niermeijer, J.F., 1937: Over het staatsgezag in midden-Friesland, voornamelijk in de 12^e eeuw. Een diplomatisch onderzoek. In: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde reeks 7* dl 8, 1-33.

Nolden, R., 1997: Das “Goldene Buch” von Prüm: Faksimile, Übersetzung der Urkunden, *Geschichtsverein Prümer Land*. (Prüm).

Noordzij, A., 2009: Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen. *Werken Gelre* 59, (Hilversum).

Oude-de Wolf, R. & H. Vrieling, 2012: *Status & comfort. Kacheltegels in Deventer en Zwolle*, (Zwolle).

Paquay, V., 1989: ‘De gravenhof te Zutphen. Pleidooi voor een heroriëntatie in het onderzoek naar de graven van Zutphen’. In: P. Bange & P.M.J.C. de Kort (red), *Die fonteyn der ewiger wijsheit. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. A.G. Weiler ter gelegenheid van zijn 25-jarige jubileum als hoogleraar in de Algemene en Vaderlandse Geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Katholieke universiteit van Nijmegen. Middeleeuwse Studies* 5 (Nijmegen), 108-124.

Peters, S., 2010: Sint Oedenrode Kerkstraat. Archeologisch onderzoek. *BAAC-rapport A-05.0339*, (Den Bosch).

Plicht, J. van der, 2005: De ¹⁴C methode. In: *Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA), hoofdstuk 4*, versie 1.0, (Groningen/Leiden/Amersfoort).

Poelman, J. N. B., 1981: De gracht van Drusus? *Westerheem* 30, 20-23.

Pontanus, J.I., 1639: *Historiae Gelricae Liber I*, (Harderwijk).

Post, R.R., 1928: *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de XIIIe eeuw*, (Utrecht).

Proos, R. H.P., 1996: Archeologisch onderzoek in en om Sandrasteeg 8. In: J.R.M. Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*. (Nieuwegein). 144-162.

Regino van Prüm, *Chronica*. R. Rau (Hrsg.), 1960: *Quellen zur Karolingische Reichsgeschichte* 3. (Darmstadt), 179-319.

Reidinger, E., 2001: *Planung oder Zufall – Wiener Neustadt 1192*, (Wien).

Reidinger, E., 2009: *Die Stiftskirche von Heiligenkreuz, Achsknick und Orientierungstage, Antworten aus der Gründungsplanung*. Eigenverlag, (<http://erwin-reidinger.heimat.eu/monographien.html>).

Renaud, J.G.N., 1950: De onderzoeken op het 's Gravenhof te Zutphen, *Bulletin van de Koninklijke Oudheidkundige Bond* 3 (6de serie), 16-33.

Renoux, A., 2007: Architecture, Pouvoir et Répresentation en Milieu Royal et Princier dans la France du Nord aux Xe et Xie Siècles. In: C. Ehlers, J. Jarnut & M. Wemhoff (Her.), *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung. Siebter Band.*, (Göttingen), 25-68.

Rompelman, E., 2007: Dierlijk en menselijk botmateriaal uit de opgravingen 's-Gravenhof 1999 en Zutphen Stadhuis. Vondsten uit het roerige laatste kwart van de 9^e eeuw: Stadsafval of vikingaanval? *Zutphense Archeologische Publicaties* 36,. (Zutphen).

Rompelman, E., & N.T.D. Eeltink 2011: Zutphen-Stadhuis 1997, vondstnummer 862. Een zoölogische quickscan met aanvullende opmerkingen. *Aestimatica Publicatie* 27, (Hengelo).

Rütz, T., 2005. Grapen, Glocken, Kupferkessel - Bunt- und Edelmetallhandwerk im Spiegel archäologischer Befunde. In: H. Jöns, F. Lüth & H. Schläfer. *Archäologie unter dem Strassenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns*, Band 39, (Schwerin), 295-300.

Sanke, M., 2002: Die mittelalterliche Keramikproduktion in Brühl-Pingsdorf. Technologie – Typologie – Chronologie. *Rheinische Ausgaben* 50, (Mainz).

Sarfati, H. 1999: Tiel in succession to Dorestad, Archaeology in a 10th-11th century commercial centre in the central riverine area of the Netherlands. In: H. Sarfati, W.J.H. Verwers & P.J. Woltering (red.). *In discussion with the past, archaeological studies presented tot W.A. van Es*. (Zwolle), 267-279.

Sass-Klaassen, U., & E. Hanraets, 2006: Woodlands of the past – The excavation of wetland woods at Zwolle-Stadshagen (the Netherlands): Growth pattern and population dynamics of oak and ash. *Netherlands Journal of Geosciences* 85 (1), 61-71.

Schaik, R. van. 1989: Zutphens geschiedenis van de elfde tot het einde van de zestiende eeuw. In: W.Th.M. Frijhoff e.a. (red.): *Geschiedenis van Zutphen*, (Zutphen).

Schilfgaarde, Mr. A.P. van, 1967: Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen. *Werken uitgegeven door Gelre* 33 (Arnhem)

Schlüter, W (Her.), 2000: *Burgen und Befestigungen. Schriften zur Archäologie des Osnabrücker Landes, Band II*, (Bramsche).

Schlüter, W., 2000: Die Domburg Osnabrück. In: W. Schlüter (Her.), *Burgen und Befestigungen. Schriften zur Archäologie des Osnabrücker Landes, Band II*, (Bramsche), 199-208.

Schneidmüller, B., 2002: Die einzigartig geliebte Stadt. Heinrich II und Bamberg. In: J. Kirchmeier, B. Schneidmüller, S. Weinfurter & E. Brockhoff 2002 (Her.): Kaiser Heinrich II 1002-1024. Katalog zur Bayerische Landesausstellung 2002 Bamberg 9. Juli bis 20. Oktober 2002. *Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur* 44/2002, (Augsburg).

Scholten, C. 1943-1945: De munten in de Lex Frisionum. In: *Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch genootschap voor Munt- en Penningkunde* 30-32, 1-68.

Schönhofen, W., 1987: Hammerstein am Rhein. In: *Rheinische Kunststätten. Heft* 324. Neusser Druck. u. Verlag, (Neuss).

Schuchardt, G., 2010: Welterbe Wartburg. *Burgen, Schlosser und Wehrbauten in Mitteleuropa* bd. 4 Wartburg Gesellschaft, (Regensburg).

Schut, P.A.C., 2003: "De Montferlandsche berg, een sieraad tusschen Ijssel en Rijn gelegen landen". De motte Montferland (gemeente Berg) en een overzicht van motteversterkingen in Gelderland. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 24, (Amersfoort).

Schut, P.A.C., 2006: Oud onderzoek opnieuw bekeken. Vroege versterkingen in Gelderland. In: B. Aarts & R. Gruben, De vroege burchten. Neerslag van een symposium (Boxmeer 26 maart 2006), *Het Brabants Kasteel* 28, 9-46.

Schweizer, C., 2011. Kaiserpfalz Goslar – ein neuer Fund auf dem Kaiserbleek. In: *Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen* 2011-2, (Hannover), 76-80.

Seltmann, I., 1999: *Zepter und Zügel. Unterwegs im Tross der mittelalterlichen Kaiser*, (Augsburg).

Sloet, L.A.J.W., 1872-1876: *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen, 5 juni 1288*, ('s-Gravenhage).

Smeerdijk, D.G. van, L. Kubiak & P. van Rijn 2003: Paleobotanisch onderzoek aan materiaal uit verschillende structuren van de opgraving Looërenk (gemeente Zutphen), *BLAXiaal* 175, (Zaandam).

Smelt, W.E. 1941: *Het Oud Archief van de gemeente Zutphen (OAZ)*, (Utrecht).

Späth, M., 2009: *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter: Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, (Keulen).

Spitzers, T.A., 1992: De ontwikkeling van Deventer als kerkelijke vestigingsplaats tot aan de bouw van de zogenoemde Bernoldkerk. In: A.J.J. Mekking (red.), *De Grote of Sint Lebuinuskkerk te Deventer. De 'Dom' van het Oversticht veelzijdig bekeken*, (Zutphen), 11-28.

Spitzers, T.A., 1996: Nederzettingontwikkeling van Deventer tot 1200. In: J.R.M. Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, (Nieuwegein), 88-103.

Spitzers, T.A., & B. Beerenhout, 1998: Van 's Heren Dis. Archeologisch botmateriaal uit een 10^e-eeuwse afvalkuil in Huize van de Kastele in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 2, (Zutphen).

Stenvert, R., C. Kolman, S. van Ginkel-Meester, E. Stades-Vischer, S. Broekhoven en R. Rommes, 2004: *Monumenten in Nederland*. Zuid-Holland, (Zeist / Zwolle).

Straten, K.C.J. & H.A.C. Fermin e.a., 2012: Het urnenveld van Leesten-Meierink. Archeologisch onderzoek naar een ritueel landschap uit de ijzertijd en bewoningssporen uit de middeleeuwen en nieuwe tijd bij de erven Wekenstro en Meijerink bij Zutphen, *Zutphense Archeologische Publicaties* 70, (Zutphen).

Streich, G., 1984: *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters. Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen. Teil I und II*. Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte (Hrsg.). Sonderband 29, (Sigmaringen).

Suetonius, Gaius Tranquillus, rond 121 (afschrift 9^e eeuw). *Vita Divi Claudii*. In: *De Vita Caesarum*. Nederlandse vertaling: trad. D. den Hengst, 2002 Keizers van Rome, (Amsterdam).

Tacitus, P.C., (1^e eeuw): *Annales XI-XVI*. Nederlandse vertaling: M.A. Wes, 2000, introd. trad. comm., ('s Hertogenbosch).

Tacitus, P.C., (1^e eeuw): *Historiae V*. Nederlandse vertaling: J. van Gelder, 1952: Klassieke bibliotheek Latijnse geschiedschrijvers. Bloemlezing uit de werken van Sallustius, Caesar, Livius en Tacitus in nieuwe vertaling, (Haarlem).

Theuws, F. C.W.J, 2005: Drie modellen voor de ontwikkeling van het middeleeuwse Maastricht. In: R. Rutte & H. van Engen (red.). *Stadwording in de Nederlanden. Op zoek naar Overzicht*, (Hiversum), 87-122.

Theuws, F.C.W.J., 2003: *De sleutel van Sint Servaas. Uitwisseling, religie, identiteit en centrale plaatsen in de Vroege Middeleeuwen. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Historische archeologie van Europa benoorden de Alpen aan de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 28 maart 2003 door Frans Theuws*, (Amsterdam).

Thissen, B., 1995: The palace of Nijmegen in the tenth and early eleventh centuries. In: A. Davids (red.): *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, (Cambridge), 265-289.

Thissen, B., 1999: De lange twaalfde eeuw. De ruimtelijke ontwikkeling van Nijmegen van de elfde tot het midden van de veertiende eeuw. In: *Jaarboek Numaga*, jaargang XLVI, (Nijmegen), 24-57.

Thon, A., 2002: ... ut nostrum regale palatium infra civitatem vel in burgo eorum non hedificent. Studien zu Relevanz und Gültigkeit des Begriffes „Pfalz“ für die Erforschung von Burgen des 12. und 13. Jahrhunderts. In: Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern in Verb. mit dem Germanischen Nationalmuseum (Hrsg.): *Burgenbau im 13. Jahrhundert. Forschungen zu Burgen und Schlössern*, Band. 7 (München), 45-72.

Tol, T. van, 1988: Een oud taboe doorbroken: de moles te Carvium en de steenmassa te Herwen. *Westerheem* 37-6, 293 - 305

Vanderhoeven, T., & M. Groothedde 2012: Inventariserend veldonderzoek proefsleuven (IVO-P) Vierakkersestraatweg 22 te Vierakker (gemeente Bronckhorst), *Arcadis Rapport*, (Apeldoorn).

Verdonk, H., 1987: *Enkele necrologische aantekeningen met betrekking tot de graven van Gelre en de graven van Zutphen*. Brochure 3, (Lelystad).

Verdonk, H., 1990: *De familie-inschrijving van Wichman van Elten in het gedenkboek van Reichenau*. Brochure 6, (Lelystad).

Verdonk, H., 1995: *Dirk, bisschop van Münster (1118-1127) en de graven van Zutphen*. Brochure 9, (Lelystad).

Verdonk, H., 2002: De graven van Gelre, de graven van Zutphen en het rijksleen Alzey. Een commentaar op enkele recente publicaties. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde*, ('s-Gravenhage), 102-111.

Vliet, K. van, 1996: Van missiebasis tot stadskapittel. In: J.R.M Magdelijns e.a. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, (Nieuwegein), 12-30.

Vliet, K. van, 2004: Traiecti muros heu ! The Bishop of Utrecht during and after the Viking Invasions of Frisia (834-925). In: R. Simek & U. Engel (red.), *Vikings on the Rhine. Recent Research on Early Medieval relations between the Rhinelands and Scandinavia*, (Wenen), 133-154.

Vogel, V., 1989: *Schleswich im Mittelalter. Archäologie einer Stadt*, (Neumunster).

Vries, W. de, 1960: De opkomst van Zutphen. *Werken uitgegeven door Gelre* nr. 31, (Arnhem)

Wartena, R., 1989: Het graafschap in Hamaland en de hof Eschede in Terwolde. *Bijdragen en mededelingen vereniging Gelre* 80, 7-8.

Weinfurter, S., 1991: *Die Salier und das Reich*. Ausstellungskatalog 1. Band, (Sigmaringen).

Weinfurter, S., 1999/2002: *Heinrich II. (1002-1024): Herrscher am Ende der Zeiten*. (Regensburg).

Werff, E. van der, & G. Kortekaas, 2004: *Gruno's Veste: een wandeling langs de vestingwerken van middeleeuws Groningen*, (Groningen).

Weve, J.J., 1910: Valkhof te Nijmegen 1910. In: *Bulletin NOB*, tweede serie 3.
Wiedenau, A., 1979: *Romanischer Wohnbau im Rheinland*. (Keulen).

Wiedenau, A., 1983: *Katalog der romanischen Wohnbauten in westdeutschen Städten und Siedlungen*, (Tübingen).

Willems, C.J., 2009: Kapconstructies. *WBHZ. Van Kelder tot Kap. Bouwhistorische wandeling door Zutphen*. (Zutphen), 66-71.

Winkelmann, W., 1970: Die Königspfalz und die Bischofspfalz des 11. und 12. Jahrhunderts in Paderborn. *Frühmittelalterliche Studien* 4 (1970), 398-415.

Winkelmann, W., 1972: Est locus insignis quo patra et lipa fluentant. Ueber die Ausgrabungen in den karolingischen und ottonischen Pfalzen in Paderborn. *Chateau Gaillard* 5, 203-213.

Winter, J.M. van 1962: *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*, gepubliceerde dissertatie, (Arnhem).

Winter, J.M. van, 2002: Het (palts)graafschap Zutphen en het Hamalandse gravenhuis. *Bijdragen en mededelingen vereniging Gelre* 93, 2001, 57-79.

Winter, J.M. van, 2006: Godschalk de Kruisvaarder en de heren Van Bergh. Enkele hypothesen. *Bijdragen en mededelingen vereniging Gelre* 97, 2006, 141-153.

Wirtz-Henningen, A., 1971: Die Geschichte des Hamalandes, *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 173, 7-84.

Woltering, P.J., 2002: Vroeg-middeleeuws Den Burg op Texel. Een versterkte nederzetting uit de 7^e-8^e eeuw. In: P.J. Woltering e.a. (ed.), *Middeleeuwse Toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg*. Aangeboden aan Herbert Sarfatij bij zijn 65^e verjaardag, (Amersfoort), 25-63.

Zeeuw, A. de & J. Harenberg, 1994: *Zutphen in oude ansichten deel 3*, (Zaltbommel).

Zimmermann, W.H., 2006: De levensduur van gebouwen met aardvaste stijlen. In: O. Brinkkemper, J. Deeben, J. van Doesburg, D.P. Hallewas, E.M. Theunissen & A.D. Verlinde (red.): *Vakken in Vlakken. Archeologische kennis in lagen. Nederlandse Archeologische rapporten 32*, (Amersfoort), 293-306.

Zotz, T., 1993: Schriftquellen zum Bergbau im Frühen Mittelalter, in: H. Steuer & U. Zimmermann (Hrsg.), *Montanarchäologie in Europa, Archäologie und Geschichte* 4, (Sigmaringen), 183-199.

Zotz, T., 2002: Turegum nobilissimum Sueviae oppidum. Zürich als salischer Pfalzort auf karolingischer Basis. In: *Frühmittelalterliche Studien*. Band 36, (Berlin), 337-354.

Zijverden, W. van, 2012: in: *De Deventer Onderzoeksagenda*, (in prep.).

